

Gewetensbezwaren in het onderwijs

Welke mogelijkheden worden er geboden aan leerlingen die uit ethische overwegingen of vanwege hun levensbeschouwing niet willen meedoen aan bepaalde opdrachten of activiteiten in het onderwijs, bijvoorbeeld als islamitische, joodse, boeddhistische of vegetarische leerlingen niet met (varkens-)vlees willen werken? De Partij voor de Dieren kreeg op 5 maart schriftelijk antwoord op de vragen die zij daarover aan de OCW-minister had gesteld.^{1,2}

Wat voor soort opdrachten en activiteiten bedoelen deze volksvertegenwoordigers?

Zonder aanspraak te maken op volledigheid, zouden we kunnen noemen:

- het gebruik van levende proefdieren en/of het doden van dieren
- het gebruik van levende mensen (waaronder medeleerlingen of -studenten) als demonstratie-, onderzoeks- of oefenobject
- het gebruik van dode mensen of dieren als demonstratie-, onderzoeks- of oefenobject (snijzaal)
- het bereiden, proeven en/of consumeren van dode dieren als voedingsmiddelen
- het verrichten van activiteiten die schadelijk (kunnen) zijn voor andermans gezondheid of geestelijk/lichamelijk welzijn
- het verrichten van activiteiten die schadelijk zijn voor de mensen-, dieren- en plantenwereld (of meer in het algemeen voor het milieu) *in Nederland of West-Europa*
- het verrichten van activiteiten die schadelijk zijn voor de mensen-, dieren- en plantenwereld (of meer in het algemeen voor het milieu) *in andere werelddelen of op wereldschaal*
- het verrichten of nalaten van activiteiten, zodanig dat men in strijd komt met de eigen godsdienstige of levensbeschouwelijke voorschriften (sabbatsrust, kerkbezoek, gebedstijden, kleding- en voedingsvoorschriften, etc.)

Men zou de lijst ook nog kunnen uitbreiden met andere 'gevoelige' opdrachten of activiteiten, die weliswaar geen gewetensbezwaren maar wel ernstig onbehagen of ongemak oproepen. Bijvoorbeeld de verplichting zich als leerling/student beschikbaar te stellen als demonstratie-, onderzoeks- of oefenobject (of als respondent, interviewee, proefpersoon); ernstige inbreuk op de lichamelijke integriteit of eigen privacy; activiteiten die afbreuk (kunnen) doen aan eigen veiligheid, gezondheid of geestelijk/lichamelijk welzijn.

De strekking van het OCW-antwoord is:

- (a) Als die opdrachten of activiteiten *noodzakelijk* zijn om de eindtermen van de opleiding te bereiken, dan zullen de leerlingen/studenten zich daarnaar moeten voegen; *positieve* discriminatie (de hand lichten met de eindtermen om gewetensbezwaarden ter wille te zijn) is in strijd met het gelijkheidsbeginsel.
- (b) Maar aspirant-leerlingen en -studenten mogen wel verlangen dat ze *voordat ze aan de opleiding beginnen* voldoende worden voorgelicht over de 'gevoelige' studieverplichtingen die hun in de opleiding (en in de keuzevakken en -richtingen daarbinnen) te wachten staan.³
- (c) Als die opdrachten of activiteiten *wel wenselijk maar niet noodzakelijk* zijn, dan moeten de opleiders hun uiterste best doen om vervangende opdrachten/activiteiten aan te bieden;⁴ van *negatieve* discriminatie is slechts sprake als de opleiders dat niet doen terwijl dat in redelijkheid van hen verlangd had mogen worden.
- (d) Het is niet uitgesloten dat de *vervangende* opdrachten/activiteiten (ad c) een hogere studielast hebben of minder studiepunten opleveren dan de *oorspronkelijke* opdrachten/activiteiten, als dat nodig is opdat de desbetreffende leerlingen/studenten het beoogde diplomaniveau bereiken.

Ik meen dat daaraan de volgende punten moeten worden toegevoegd:

- (e) Opleiders hebben de ethische opdracht hun leerlingen/studenten geen schade te berokkenen en te voorkomen dat zij op hun beurt door het uitvoeren van opgedragen activiteiten schade aan derden (waaronder schade aan dieren of aan het milieu) toebrengen.⁵ Dat betreft niet alleen de *keuze* van opgedragen activiteiten, maar ook de wijze waarop deze worden ingericht. Van groot belang is tevens de training, supervisie en begeleiding opdat leerlingen/studenten dergelijke activiteiten zorgvuldig, competent en ethisch verantwoord kunnen verrichten en er geen trauma's aan over houden.
- (f) Als leerlingen/studenten door het uitvoeren van opgedragen activiteiten risico op schade lopen, behoort hun vooraf toestemming te worden gevraagd, waarbij ze een weloverwogen beslissing moeten kunnen nemen (informed consent); punt b is daarvan een uitwerking.

(g) Bij het bepalen van de *noodzaak* van opdrachten of activiteiten (ad a), dient de onderwijsinstelling tevens te bepalen of ze binnen de grenzen van de wet opgedragen en verricht mogen worden. Men denke bijvoorbeeld aan de milieuwetgeving, de ARBO-wet, en de Wet op de Dierproeven. Zo schrijft laatstbedoelde wet voor dat een voornemen tot het verrichten van dierproeven door een Dierexperimentencommissie moet worden getoetst.

(h) Wat de eindtermen van de opleiding (ad a) betreft, moet worden opgemerkt dat deze niet door een Opperwezen zijn voorgeschreven. Het is denkbaar dat een onderwijsinstelling opleidingen of afstudeer-richtingen inricht waarin gewetensbezwaarden beter aan hun trekken komen. Een weigering om aan dergelijke wensen uit de (studenten-)markt tegemoet te komen, zou zelfs als een vorm van indirecte discriminatie kunnen worden opgevat. Net zo goed als een school die geen hoofddoeken toelaat van indirecte discriminatie van moslims beschuldigd kan worden.

(i) Men zou van een onderwijsinstelling mogen verlangen dat zij zorgvuldig met gewetensbezwaren omgaat. Zo regelt de Wet op het Hoger Onderwijs de *Richtlijn Ethiek* en de *Algemene Instellingsgebonden Ethische Commissie AIEC* (art. 1.7 WHW):⁶ 'Het instellingsbestuur stelt richtlijnen vast met betrekking tot de ethische aspecten verbonden aan de werkzaamheden van de instelling. Het stelt die richtlijnen niet vast dan na het advies te hebben ingewonnen van een door hem daartoe ingestelde commissie. Indien ten behoeve van de werkzaamheden van de instelling gebruik wordt gemaakt van dieren dan wel mensen voor proeven, onderscheidenlijk voor demonstraties of proeven, hebben de richtlijnen daar mede betrekking op.' Zo'n Ethische Commissie op instellings- of faculteitsniveau zou een belangrijke functie kunnen hebben bij het ontwikkelen en evalueren van het beleid inzake gewetensbezwaren van studenten.

(j) In het wetsvoorstel WHOO (art 2.2 lid 1) wordt gesteld:⁷ Aan de instellingen [van hoger onderwijs] wordt de academische vrijheid in acht genomen en worden ethische waarden geëerbiedigd.⁸ Algemeen is aanvaard dat de *academische vrijheid* niet alleen voor medewerkers maar ook voor studenten geldt. Zou datzelfde niet van toepassing zijn op hun *ethische waarden*?

Wes Holleman
weblog onderwijs 7-3-2008
www.onderwijsethiek.nl

¹ <http://www.minocw.nl/documenten/6291.pdf> (HO&S/BL/2008/6291; uw brief 20708811570 d.d. 14/2/2008)

² <http://www.partijvoordedieren.nl/>

³ In concreto betekent dat volgens mij dat elke opleiding aan haar aspirant-leerlingen of -studenten een opleidingsspecifieke brochure *Voorlichting voor mogelijke gewetensbezwaarden* ter beschikking zou moeten stellen.

⁴ In het hoger onderwijs bijvoorbeeld geeft de wet daarvoor voldoende ruimte (WHW art. 7.13 lid 2): 'In de onderwijs- en examenregeling worden, onverminderd het overigens in deze wet terzake bepaalde, ten minste geregeld: (...) waar nodig, de verplichting tot het deelnemen aan praktische oefeningen met het oog op de toelating tot het afleggen van het desbetreffende tentamen, behoudens de bevoegdheid van de examencommissie vrijstelling van die verplichting te verlenen, al dan niet onder oplegging van vervangende eisen.'

⁵ Holleman (2006, hoofdstukken 14 en 15). URL:

<http://www.onderwijsethiek.nl/wp-content/uploads/2007/04/onderwijsethieknov2006.pdf>

⁶ Zie ook:

<http://www.minocw.nl/actueel/persberichten/11872/Ethiekcommissies-aan-universiteiten-en-onderzoekinstellingen.html>

⁷ <http://www.minocw.nl/documenten/Voorstelvanwetophethogeronderwijsenonderzoek.pdf> (2006)

⁸ Eén van de beginselen van de *Nederlandse Gedragscode Wetenschapsbeoefening* (VSNU) is **zorgvuldigheid**. Uit dien hoofde toont 'iedere wetenschapsbeoefenaar (...) respect voor mensen en dieren die betrokken zijn bij wetenschappelijk onderwijs en onderzoek. Onderzoek met mensen is principieel slechts mogelijk als zij "informed consent" hebben verleend en de risico's gering zijn. De privacy van de betrokkenen wordt afdoende beschermd. Als onderzoek met mensen of dieren enig risico oplevert, moet het belang van het onderzoek het nemen van dat risico rechtvaardigen.'